

Nargiza MUSULMONOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek tili kafedrasida katta o'qituvchisi, filologiya fanlari nomzodi

## TIL VA TA'LIM INTEGRATSIYASI

Tilni muloqot vositasi va ilm-u ma'rifat kaliti sifatida o'rganish tarixiy mavzulardan biridir. Bugungi kunda til davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya maskanlarida davlat tilini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish masalasi ham bugungi kun tartibidagi asosiy masalalardan biri bo'lib qoldi. Bir qator tilshunos olimlar, turli ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va boshqa soha vakillari, mamlakatimiz ziyolilari, tilimiz jonkuyarlari va fidoyilari tomonidan o'zbek tilini dunyo miqyosiga olib chiqish, obro'yi, tarixini qayta tiklash, yosh avlod qalbida ona tiliga nisbatan mehr uyg'otish, xorij fuqarolariga ham o'zbek tilining jozibadorligini namoyish etish va uning auditoriyasini yanada kengaytirish masalalari qayta-qayta ko'rib chiqildi. Natijada 2020-yil 20-oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni imzolandi.

Uzluksiz ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab oliy va undan keyingi ta'limda ham o'zbek tilini mukammal o'rgatish, aholining til savodxonligini oshirish, ayniqsa, tarbiyachi va o'qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri bo'lishi zarur. Respublikamizda faoliyat yuritayotgan milliy va ta'lim o'zga tillarda bo'lgan deyarli barcha o'rta umumta'lim maktablarida ona tili yoki o'zbek (davlat) tili fanlari o'qitiladi. Shu o'rinda bir fikrni e'tirof etib ketishni o'rinli deb bilдик. Maktablarda o'qitiladigan rus va chet tillari kichik guruhlar bo'linib, ikkitadan o'qituvchi tomonidan olib boriladi. Bu azaliy an'anaviy usul. Sababi til o'rganish boshqa sohalarga nisbatan ham zarur, ham murakkab hisoblanganligi sababli har bir o'quvchi bilan individual ishlash imkoniyatini yaratish maqsadida sobiq sho'ro davridan shunday qabul qilingan edi va bu an'ana bugungi kunda ham davom etmoqdi. Bu, albatta, juda o'rinli. Lekin nega aynan rus yoki chet tillarini o'qitishda shu usuldan foydalaniladi? O'zbekistonda o'z ona tilini ham shu tariqa o'qitish vaqti kelmadimikin? To'g'ri, bugungi kunda ko'plab olimlarimiz tomonidan til o'rgatishni soddalashtirish, inson hayoti davomida zarur bo'lgan til ilmi, qonun-qoidalarinigina o'rgatish kerakligi haqida juda ko'plab gapirilyapti. Bu fikrlarga to'la qo'shilgan holda o'zbek tiliga hurmat nuqtayi nazaridan uni chin ma'noda millat vatanparvari sifatida o'rganishda sinflarni kichik guruhlar bo'lib o'qitish davri kelmadimikin? Milliy maktablarda o'quvchilarga ona tilini hijjalab o'qitish zarurati yo'q, albatta. Lekin boshqa tillarni o'rganishi uchun zamin bo'ladigan tilni, kerak bo'lsa, shunday o'qitish kerak deb hisoblaymiz. Chunki ona tili darslarida olinadigan yozma ishlar (diktant, insho, bayon) o'qituvchi tomonidan tekshirilgach, xatolar

ustida ishlash, o'quvchiga keyingi safar yana shu xatolarni takrorlamasligi uchun tushuncha berish til ilmini singdirishning bir qismi hisoblanadi. Bir sinfda kamida 30 nafar o'quvchi bo'lsa, shundan hech bo'lmaganda 20 nafarining yozma ishidagi xatolarini tahlil qilish kerak bo'ladi. 40–45 daqiqada davomida o'qituvchi bunga to'raligicha ulgurmaydi. Agar sinfda (guruhda) 10–15 nafar o'quvchi bo'lganda, barchasining ishi to'liq tahlil qilinib, hatto husnixatiga ham e'tibor qaratish imkoni bo'lar edi. O'zga tilli maktablarda o'zbek (davlat) tili fani, yuqorida aytilganidek, kichik guruhlar bo'lib o'qitiladi.

Respublikada faoliyat olib borayotgan xususiy maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida ham davlat ta'lim-tarbiya maskanlarida bo'lgani kabi o'zbek tilining maxsus muallimlari dars va mashg'ulotlar olib borishi zarurati bugungi kunda sezilmoqda. Aynan shuning uchun Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida "O'zga tilli guruhlarda o'zbek tilini o'qitish" yo'nalishi bo'yicha O'zbek tili fakulteti tashkil etilgan. Bugungi kunda bu fakultet mamlakatimizdagi rus, qoraqalpoq, tojik va boshqa ta'lim o'zga tillarda olib boriladigan maktablar uchun o'zbek (davlat) tili fani mutaxassislarini tayyorlab beradi. Shuningdek, ushbu fakultet o'zbek tilini o'rganishni ixtiyor qilgan xorijlik qiziquvchilar bilan ham masofaviy ta'lim mashg'ulotlarini olib boradi. Fakultet talabalari xorijiy hamkorlik asosida turli davlatlarning turkolog olimlari videodarslarida (ZOOM platformasi orqali) ham ishtirok etadi.

"Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonga muvofiq 2025-yilga qadar davlat maktabgacha ta'lim tizimida amaldagi maktabgacha ta'lim muassasalarining hududlarini kengaytirish yoki yangi quriladigan muassasalar hisobiga o'zbek tilli guruhlar qamrovini 72%, 2030-yilgacha esa 80% ga yetkazish ko'zda tutilgan. Shu o'rinda biz xususiy maktabgacha ta'lim muassasalarida ham rus, ingliz, xitoy, arab va boshqa tillar singari aynan o'zbek tilini bolalarga maxsus mashg'ulotlar orqali o'rgatish, bolalarni qaysi millat vakili bo'lishidan qat'i nazar, o'zi yashab turgan mamlakatning – Vatanining tilida bemalol o'z fikrini ifodalay olishi, Vatan ramzlari, tarixiy shaxslari, qadriyatlarini, shoir, yozuvchi, olim-u ulamolarni haqida ma'lumotga ega bo'lishlari ham dolzarb hisoblanadi.

Bugun yoshlarimizda ko'p til o'rganish, xorijda tajriba oshirish, ta'lim olish ishtiyoqi juda baland. Bu mamlakatimiz uchun, uning gullab-yashnashi, rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo'shilishi uchun juda muhim, albatta. Ammo o'z ona tiliga bepisandlik bilan qarash, uni ardoqlamaslik, boshqa tillardan past ko'rish bu –

Vatanim, deb yonib yashaydigan avlodning ishi emas. To'g'ri, qancha ko'p til bilsa, olamni o'rganish uchun shuncha vositayi robita bo'lar, ammo har tilni ona tili-dek bilish – bu o'zga tilni undan ortiqroq bilish yoki se-vish degani emas. Tajribamiz davomida shunga guvoh bo'lganmizki, har qanday tilni to'g'ridan to'g'ri o'rganib bo'lmaydi. Ma'lum bir davlat tilini o'rganish uchun uning grammatikasi, alifbosi va so'z zaxirasini qaysidir o'ziga yaqin bo'lgan til bilan qiyoslab o'rganadi. Shunday ekan, uzluksiz ta'lim jarayonida o'qitilayotgan ona tili, o'zbek (davlat) tili fanlari hech bir boshqa fandan kam bo'lmasligi lozim.

Bola dunyoga kelar ekan, uning tegrasida qaysi tilda gapirishsa, u o'sha tilni o'z ona tili sifatida qabul qiladi. Go'dak uchun ona allasi, eshitgan shirin muomalasi, muloqot jarayonidagi emotsiyalar uning ruhiyatiga bir umrlik ta'sir qiladi. Insonning aytgan birinchi so'zi, birinchi yod olgan she'ri, birinchi dil izhori... Bularning bari u uchun ona tilining jozibasini belgilab beradi. Shunday ekan, bolalarimizning tillari ravon bo'lishi, boshqa tillar-ni ham oson va tez o'rganishlari, o'zligini unutmashliklari uchun oilada, bog'cha, maktab, oliy o'quv yurtida ona tilining mavqeyi, jozibadorligi va, eng asosiysi, bu til uning uchun birinchi til ekanligini har daqiqada uqitirib borish darkor.

Ma'lumki, O'zbekiston ko'p millatli mamlakat hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Davlat tili to'g'risida"gi qonun va boshqa ko'plab qonunlarda yurtimizda istiqomat qiladigan boshqa millat vakillarining tili, dini, urf-odatlariga hurmat bilan qarash alohida e'tirof etilgan. Bu "Mamlakatimizda o'zbek tili-ni yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining Farmonida ham o'z aksini topgan. Demak, o'zga til vakillari uchun o'zbek tilini o'rgatish, uni o'z tili barobarida ishlatishga keng imkoniyatlar yaratish ham bugun asosiy e'tiborda bo'lmog'i lozim.

O'zbekistonda barcha ta'lim tashkilotlari, xususan, oliy ta'lim muassasalarida "O'zbek tili" kafedralari tashkil etilgan. Farmonda e'tirof etilishicha, ular 2025-yilga qadar 120 taga, 2030-yilda esa 140 taga yetkazilishi kerak. Kafedra professor-o'qituvchilari tilni o'qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish vazifasini oldilar. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga integratsiyalashuvni ta'minlash talab qilinadi. Bu – ma'naviy eskirgan, zamon talablaridan ortda qolgan yoki javob berolmaydigan texnologiyalar asosida emas, balki bugun yosh avlod hayotining bir bo'lagiga aylanayotgan axborot texnologiyalari, kommunikatsion qurilmalar orqali ularga til o'rgatishni yo'lga qo'yish deganidir.

Hozirgi kunda bir qancha davlatlarda o'zbek tiliga nisbatan qiziqish ancha kuchaygan. Biz buni deyarli har oyda o'tkazilayotgan Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlar orqali bilib boryapmiz. Aynan xorijlik fuqarolarning o'zbek tilini o'rganishiga imkoniyat yaratish, masofaviy ta'lim orqali saboqlar olib borish, o'zbek tilining ta'limiy korpusi, platformasini yaratish, lug'atlarni yangilash kabi bir qancha vazifalar belgilab olindi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, til va ta'lim o'rtasidagi integratsiya, mazkur farmonda ko'rsatilganidek, faqatgina belgilangan muddatga qadar emas, balki doimiy mavzuga aylanishi hamda o'ziga barcha soha vakillarini jalb etishi kerak.

**Manzar ABDULXAYROV,**  
filologiya fanlari nomzodi

## NAVOIY QO'LYOZMALARINING JORIY IMLOGA TABDILI USTIDA OLIB BORILGAN HARAKATLAR TAHLILI

O'zbek matnchiligida XV asr oxiri yoki XVI asr boshlarida kitobat qilingan adabiy manbalarni o'rganish, joriy imloga tabdil (transliteratsiya) qilish va ularni nashr etish bilan bog'liq katta salmoqqa ega ilmiy hamda amaliy tajriba to'plangan. Xususan, Mir Alisher Navoiyning ulkan merosini tabdil qilish ustida olib borilgan amaliy harakatlar bir necha matnshunos olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Istiqolol sharofati bilan mumtoz yozuvimizda bitilgan shoir asarlari nafaqat kirill alifbosi-da, balki lotin yozuvida ham o'z ifodasini topayotir. Biroq bu nashrlarda, o'z navbatida, shu imkoniyatlarga muvofiq, professional bilim va ko'nikma yetishmasligi namoyon bo'layotganligi ham sir emas.

Avvalo, shu o'rinda, tabdil istilohiga sharh berib o'tish o'rinli. Tabdil "almashtirish", "o'girish" ma'nolari-

ni anglatadi. Jahon matnshunosligida "transliteratsiya" deb ataluvchi bu termin tor ma'noda bir yozuvning ikkinchi bir yozuvga aynan o'zgartirilishiga aytiladi. Alibek Rustamov transliteratsiya va transkripsiya haqida gapirar ekan, shunday yozgan edi: "Bir yozuvdagi matnni ikkinchi bir amaldagi yozuvda ko'chirish shartli ravishda hozirgi ilmda "transliteratsiya" (harf ko'chirish) deyiladi. Ammo bu terminning asosiy ilmiy ma'nosi bir yozuvdagi harflarni ikkinchi yozuvda aynan aks ettirishdir..."<sup>1</sup>. Tabdil (transliteratsiya) keng ma'noda eski alifboda bitilgan o'tmish bitiklarini joriy alifboda kitobxonlarga yetkazish usulidir. Bu sohaning nazariy masalalari bilan matnshunoslik shug'ullansa, uning amaliyoti bilan Alibek Rustamov ta'biri bilan aytganda "matnchilik" shug'ullanadi.